

Paolo Ridola, Τα θεμελιώδη δικαιώματα στην ιστορική εξέλιξη του συνταγματισμού, Γ. Τσόλκας (μετ.), Χ. Ανθόπουλος/Χ. Ακριβοπούλου (επιμ.), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2010, σελ. 143.

Ο Paolo Ridola, καθηγητής του συγκριτικού συνταγματικού δικαίου στο πανεπιστήμιο «La Sapienza» της Ρώμης, διερευνά την ιστορική διαδρομή του σύγχρονου συστήματος των δικαιωμάτων, στοχεύοντας στην κατανόηση της λειτουργίας και του μετασχηματισμού τους στις σημερινές συνταγματικές τάξεις. Στην πραγματικότητα, ο συγγραφέας χαράσσει μια νοητή διαδρομή, η οποία του επιτρέπει να επεξεργαστεί παραδοσιακά αλλά και σύγχρονα προβλήματα της φύσης, του περιεχομένου και των ορίων των δικαιωμάτων και των ελευθεριών του ατόμου. Το αναλυτικό επίκεντρο του Ridola εντοπίζεται σε μια συστηματική περιοδολόγηση της ιστορικής εξέλιξης των δικαιωμάτων, ξεκινώντας από τις απαρχές τους, όπως αυτές εντοπίζονται στο χριστιανισμό και στην ελληνορωμαϊκή παράδοση, αλλά και στον τρόπο που διαποτίζουν τις μεσαιωνικές πολιτικο-κοινωνικο-οικονομικές δομές. Στη συνέχεια εξετάζει τη φάση της θετικοποίησης των δικαιωμάτων στο πλαίσιο του ιστορικού κινήματος του Συνταγματισμού και των Διακηρύξεων της γαλλικής και αμερικανικής επανάστασης, καθώς και τον πρώιμο συνταγματισμό του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα, ο οποίος υπογραμμίζει την εγγυητική διάσταση των δικαιωμάτων και καταλήγει στη διαμόρφωση της θεωρίας των δημόσιων υποκειμενικών δικαιωμάτων. Τέλος επικεντρώνει στον μετασχηματισμό του Συντάγματος ως επίκεντρου των εγγυήσεων των δικαιωμάτων και ως πίνακα αξιών των πλουραλιστικών κοινωνιών, των ‘πολυαρχιών’ του 20^{ου} αιώνα αναλύοντας τη μετάβαση στα μεταπολεμικά συντάγματα του «κοινωνικού πλουραλισμού» στη γερμανική και ιταλική εμπειρία και το πώς αυτά οδηγούν στη σύγχρονη διαμόρφωση θεωρητικών ρευμάτων ερμηνείας των δικαιωμάτων, όπως η θεσμική, η αξιακή, η δημοκρατική συμμετοχική και η παροχική προσέγγιση. Στα συμπεράσματα του, ο συγγραφέας συμπυκνώνει τις δυο βασικές αρχές ενός δυναμικού εξελισσόμενου συνταγματισμού σε συνθήκες πολυπολιτισμικότητας και διαφορετικότητας. Πρόκειται για μια νέα μετα-εθνική οικουμενικότητα και μια μετασχηματισμένη ιδιότητα του πολίτη, που αναδιατάσσουν χωρίς ωστόσο να διασπούν την ιστορική συνέχεια των κλασικών προταγμάτων του φιλελεύθερου συνταγματισμού.

Η 'προϊστορία' των δικαιωμάτων για τον Paolo Ridola προηγείται της συνταγματοποίησης τους, η οποία συντελέστηκε μέσα από τις επαναστάσεις που συντάραξαν το 17^ο και 18^ο αιώνα την Γαλλία, την Αγγλία και τη Βόρεια Αμερική. Η ιστορική προέλευση των δικαιωμάτων είναι δυνατόν να εντοπιστεί στη αρχαιοελληνική ελευθερία του πολίτη της πόλεως. Πρόκειται για μια πρωταρχική αλλά περιορισμένη κατανόηση της ελευθερίας σε ένα πολιτικό σύστημα που δομείται στη βάση μιας σειράς κοινωνικοπολιτικών αποκλεισμών. Κατά το συγγραφέα, είναι η χριστιανική παράδοση και η σύνδεσή της κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους με τη φιλοσοφία του στωϊκισμού που επεκτείνει, χωρίς να ολοκληρώνει, το προστατευτικό πεδίο των αρχαϊκών ελευθεριών. Οι ιδέες του στωϊκισμού για μια ισότητα των ανθρώπων θεμελιωμένη στον ορθό λόγο προσδίδουν στις αντιλήψεις για την ελευθερία, την οικουμενικότητα αλλά και τον κοσμοπολιτισμό που αποτελούν έως και σήμερα κεντρικά χαρακτηριστικά των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ατόμου. Ωστόσο, οι ιδέες αυτές παρά τη σύγχρονη σημασία τους βρίσκουν περιορισμένη απήχηση στο ρωμαϊκό κόσμο. Επιπλέον, στο Μεσαίωνα, η έννοια της ελευθερίας μετασχηματίζεται για να ανταποκριθεί στις ανάγκες μιας κοινωνίας διαστρωματωμένης και ιεραρχημένης στη βάση των πολιτικοκοινωνικών δομών του φεουδαλισμού. Πρόκειται για μια κατανόηση της ελευθερίας ως προνομίου συντεχνιακών τάξεων (κατά τον Ridola, 'δικαιώματα ελευθερίας' των συντεχνιών) η οποία αποτυπώνεται σε κείμενα της εποχής, όπως η Magna Carta Libertatum και η Habeas Corpus Act. Η εξέλιξη αυτή σχηματοποιεί τα δικαιώματα ως προνόμια/αμυντικούς μηχανισμούς κατά των συγκεντρωτικών εκείνων τάσεων, που χαρακτηρίζουν τη διαδικασία συγκρότησης των νεωτερικών κρατών.

Για το συγγραφέα, ο δεύτερος και αναγκαίος σταθμός της σύγχρονης ανάλυσης των συνταγματικών δικαιωμάτων είναι η συνταγματοποίησή τους, κυρίως με την κατοχύρωσή τους στις Διακηρύξεις των αστικών επαναστάσεων στη Γαλλία (1789) και στις ΗΠΑ (1776). Στην περίοδο αυτή αναδεικνύεται με τρόπο δυναμικό η προσωπικότητα του ατόμου ως αυτόνομη αξία μέσα στο πλαίσιο δύο παράλληλων μεταβολών. Στο ιδεολογικό επίπεδο, καθοριστικής σημασίας αποδείχθηκε η ανάδυση της προτεσταντικής μεταρρύθμισης και της εδραίωσης της θρησκευτικής ανοχής στη βάση της οποίας θεμελιώνεται η ελευθερία της έκφρασης και των στοχασμών και η απαγόρευση της λογοκρισίας, ενώ πολιτικά και οικονομικά καταλυτική υπήρξε η επικράτηση της αστικής τάξης, καθώς και του συστήματος του οικονομικού

φιλελευθερισμού. Κατά τη φάση αυτή, τα συνταγματικά δικαιώματα συνδέονται με την ιδιοκτησία και την οικονομική ελευθερία, μετασχηματίζοντας ριζικά τα κλασικά, μεσαιωνικά δόγματα του φυσικού δικαίου και του κοινωνικού συμβολαίου. Τα φυσικά δικαιώματα του ατόμου θεμελιώνουν τους ταξικούς και οικονομικούς ορίζοντες μιας ελευθερίας που προσλαμβάνει το χαρακτήρα ενός κτητικού ατομικισμού. Παράλληλα, το κοινωνικό συμβόλαιο από σύμβαση μεταξύ του μονάρχη και των υπηκόων του μετασχηματίζεται σε συμφωνία μεταξύ ελεύθερων και ίσων ατόμων. Είναι αυτήν ακριβώς την περίοδο αυτή που η υπεροχή του κοινοβουλίου αλλά και του γενικού και αφηρημένου νόμου επιβάλλεται ως εγγύηση μιας τυπικής ισότητας μεταξύ των ατόμων, ενώ παράλληλα η αρχή της νομιμότητας διαμορφώνεται ως δέσμευση της εκτελεστικής αλλά και της δικαστικής εξουσίας.

Η συνταγματοποίηση των δικαιωμάτων οδηγεί στον πρώιμο συνταγματισμό του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα, ο οποίος αναπτύσσεται μεταξύ εγγυητισμού και κρατισμού, όπως επισημαίνει emphaticά ο Paolo Ridola. Ο εγγυητισμός συνδέεται 'θεσμικά' με τα δικαιώματα, συνιστώντας έναν τρόπο πολιτικής οργάνωσης, μια 'τεχνική της ελευθερίας', η οποία εξασφαλίζει τη νομική προστασία των πολιτών έναντι του κράτους. Παράλληλα, δίνει προτεραιότητα στην κατά τον Ridola, 'εξωτερική άποψη' των δικαιωμάτων, υποτάσσοντας με την έννοια αυτή το κράτος, στην κοινωνία και το άτομο. Κεντρική παρατήρηση του συγγραφέα αποτελεί η μετεξέλιξη του εγγυητισμού σε *νομοθετικό θετικισμό*. Έτσι την περίοδο αυτή, υπό το φως κυρίως των νομικών μηχανισμών εγγύησης των δικαιωμάτων, η ουσιαστική προστασία των δικαιωμάτων μεταφέρεται σταδιακά από τα Συντάγματα στο νόμο, συγκροτώντας ένα 'νομοθετικό κράτος'. Η μετάβαση αυτή έχει δύο καθοριστικές συνέπειες. Πρώτον συνδέεται με μια υπερβολική εμπιστοσύνη απέναντι στο κοινοβούλιο και τον κοινοβουλευτικό νόμο, η οποία φθίνει όλο και περισσότερο προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Επιπλέον, επιβεβαιώνει την πρωτοκαθεδρία των θεσμών της κοινωνίας των ιδιωτών έναντι του κράτους. Η σημαντικότερη, ωστόσο, συνέπεια του εγγυητισμού συνδέεται με τη διαμόρφωση της γερμανικής θεωρίας των δημόσιων υποκειμενικών δικαιωμάτων, του τέλους του 19^{ου} αιώνα. Τα δημόσια υποκειμενικά δικαιώματα είναι 'αντανακλαστικά', αφού ουσιαστικά συγκροτούνται στη βάση της «εθελούσιας» απόσυρσης της κρατικής εξουσίας από ένα πεδίο ελευθερίας του ατόμου. Είναι στο πλαίσιο αυτής της θεωρίας, που ο Georg Jellinek διαμορφώνει τη διάσημη τετραπλή ταξινόμηση των δικαιωμάτων, η οποία βασίζεται στο *status*

passivus, την εξάρτηση της ελευθερίας από το νόμο, το *status negativus* και *positivus*, δηλαδή την αρνητική ελευθερία και τη δυνατότητα διεκδίκησης κρατικών παροχών, καθώς και τη συμμετοχή του ατόμου στην πολιτική ζωή, το *status activus*.

Ο 20^{ος} αιώνας ανασυνθέτει τη λειτουργία των δικαιωμάτων αλλά και του ίδιου του Συντάγματος που καλείται να ανταποκριθεί στις ανάγκες ενός πολυσύνθετου, πλουραλιστικού ιστού, μιας κοινωνίας που έχει τη μορφή ‘πολυαρχίας’. Πράγματι, όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, την περίοδο αυτή, η παραδοσιακή αστική φιλελεύθερη ηγεμονία υποχωρεί και ο συνταγματισμός καλείται να ανταποκριθεί στην ενσωμάτωση νέων υποκειμένων στον κοινωνικό ιστό, όπως τα κόμματα και τα συνδικάτα. Στο πλαίσιο αυτό, τα συντάγματα λειτουργούν ως πίνακες αξιών που προωθούν την ουσιαστική έναντι της διαδικαστικής, ‘πλειοψηφικής’ δημοκρατίας και απορροφούν τις συγκρούσεις της πολιτικής διαδικασίας. Στη μετάβαση αυτή, τα συντάγματα διευρύνουν τους καταλόγους δικαιωμάτων τους (όπως το Σύνταγμα της Βαϊμάρης του 1919), ενώ συνθέτουν στο περιεχόμενο τους δυνάμει ανταγωνιστικές και αντιθετικές αρχές, οι οποίες επιβεβαιώνουν τον μη απόλυτο, πλουραλιστικό τους χαρακτήρα. Τα συντάγματα αυτά υπερβαίνουν τη φιλελεύθερη διχοτόμηση μεταξύ πολιτικής σφαίρας και ιδιωτικής κοινωνίας, καθώς και τη μεθοδολογική ακαμψία του νομικού θετικισμού και μεταβάλλονται σε επίκεντρο της εγγύησης των δικαιωμάτων και σε ρυθμιστές του κοινωνικού πλουραλισμού. Πρόκειται για τη μετάβαση από το ‘νομοθετικό κράτος’ του φιλελεύθερου εγγυητισμού, στο ‘συνταγματικό κράτος’ του πλουραλισμού των αξιών, το οποίο λειτουργεί ως νομιμοποιητικό θεμέλιο μιας ουσιαστικής κατανόησης της αρχής της νομιμότητας. Οι δύο βασικότερες συνέπειες του μετασχηματισμού αυτού είναι ότι αφενός τα δικαιώματα χάνουν την αρχική-φιλελεύθερης καταγωγής ανταγωνιστικότητά τους προς το κράτος, ενώ αφετέρου η ‘προτίμηση του νόμου’, η αδιαμφισβήτητη δηλαδή υπεροχή του μετατρέπεται στη διαδικαστική προστασία των μειοψηφιών μέσω της ‘επιφύλαξης του νόμου’.

Στα ευρωπαϊκά Συντάγματα της εποχής μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, ο Paolo Ridola παρατηρεί τη σύζευξη της αρχής του πλουραλισμού με την αρχή της ουσιαστικής ισότητας. Πρόκειται για μια μεταβολή που τοποθετεί τα δικαιώματα μεταξύ ελευθερίας και ισότητας και η οποία στο γερμανικό Σύνταγμα εκφράζεται μέσα από τη ρήτρα του «κοινωνικού κράτους». Μια ρήτρα που παραπέμπει σε έναν νέο «κοινωνικό πλουραλισμό» με στόχο τη νομιμοποίηση των επιμέρους και πολυσύνθετων κοινωνικών συνιστωσών. Στην ιταλική εμπειρία, η σύζευξη της αρχής

του πλουραλισμού και της ουσιαστικής ισότητας καταγράφεται στο Σύνταγμα μέσα από την αρχή της κοινωνικής αξιοπρέπειας (άρθρο 1), την αρχή της «προσωποκρατίας» (άρθρο 2) και την κατοχύρωση της ουσιαστικής ισότητας (άρθρο 3). Πλουραλισμός και ισότητα στον ιταλικό συνταγματισμό παραπέμπουν σε ένα πολιτικό σύστημα που εξασφαλίζει την κοινωνική συμμετοχή, αίροντας κάθε είδους θεσμικούς μηχανισμούς κοινωνικού αποκλεισμού. Η βασική επενέργεια της «κοινωνικής» αυτής στροφής των νέων, μεταπολεμικών συνταγμάτων του πλουραλισμού είναι ότι η κατανόηση των δικαιωμάτων υπερβαίνει την παραδοσιακή αρνητική, εγγυητική τους λειτουργία καθιστώντας τα «κανόνες δόμησης» του συνόλου της κοινωνικής συμβίωσης. Στο πλαίσιο αυτό κρίσιμο καθίσταται το ζήτημα της, κατά τον Ridola, *αποτελεσματικότητας* των δικαιωμάτων, όπως αυτό εκφράζεται στην καθιέρωση της «τριτενέργειας» των δικαιωμάτων, της επίκλησής τους δηλαδή πέρα από το κράτος και έναντι των ιδιωτικών εξουσιών. Στο επίπεδο της θεωρίας, η έμφαση στην αποτελεσματικότητα αποτυπώνεται και στην εκ νέου επεξεργασία της θεωρίας των *status* του Jellinek από τον Häberle, υπό το πρίσμα της δημιουργίας ενός *status activus processualis* του ατόμου. Της ενεργής δηλαδή δυνατότητας πρόσβασης του πολίτη στους μηχανισμούς και στις διαδικασίες που θα καθιστούν πραγματική την απόλαυση των ατομικών (πχ. δικαίωμα στη δικαστική προστασία) αλλά και των κοινωνικών του δικαιωμάτων (πχ. δικαίωμα ακρόασης, διαφάνειας της διοικητικής διαδικασίας). Κατά το συγγραφέα, στο πλαίσιο αυτό τα νέα, μεταπολεμικά συντάγματα του πλουραλισμού επιτυγχάνουν να μετασχηματίσουν την ελευθερία από «απελευθέρωση» του ατόμου με την έννοια της «εναντίωσης» στο κράτος σε ενεργητική, επικοινωνιακή διεκδίκηση των δικαιωμάτων στο πλαίσιο ενός πολύπλοκου κοινωνικού ιστού. Παράλληλα, διασφαλίζουν την έξοδο του προσώπου από την ατομική του σφαίρα και την είσοδο του σε έναν δημόσιο χώρο, ο οποίος χαρακτηρίζεται από ίσες ευκαιρίες πρόσβασης στο πεδίο των δικαιωμάτων.

Στο τελευταίο μέρος της μελέτης του, ο Ridola επεξεργάζεται κριτικά τα σύγχρονα ρεύματα προσέγγισης των δικαιωμάτων των πλουραλιστικών συνταγμάτων προκειμένου να διαμορφώσει τη δική του θεώρηση. Έτσι, με κεντρική του κατηγορία το «απαραβίαστο», τη συνταγματική δηλαδή εγγύηση της ύπαρξης των δικαιωμάτων, ο συγγραφέας προσεγγίζει τη θεσμική, την αξιακή, τη δημοκρατική-συμμετοχή και την παροχική προσέγγισή τους. Κατά την άποψη του, καμία από αυτές δεν είναι σε θέση να συμπεριλάβει την πλουραλιστική διάσταση των δικαιωμάτων των σύγχρονων

συνταγμάτων, η οποία απαιτεί την υπέρβαση των μονοδιάστατων θεωρήσεων τους. Έτσι, η θεσμική θεώρηση, παρά το γεγονός ότι τονίζει τη συλλογική θεώρηση της ατομικής ελευθερίας, ενέχει τον κίνδυνο προ-συνταγματικών ιεραρχήσεων που μπορούν να οδηγήσουν στη δημιουργία προνομιακών κοινωνικών θεσμών (πχ. οικογένεια). Η αξιακή θεώρηση έχει το πλεονέκτημα ότι εκφράζει τη σύγχρονη μεταστροφή στην κατανόηση των δικαιωμάτων ως αρχών και στόχων του συνόλου της κοινωνικής συμβίωσης. Ωστόσο, είναι δυνατόν να εξαρτήσει τη δυναμική εξελικτικότητα που αυτά εκφράζουν από τις αμφιταλαντευόμενες πλειοψηφικές κοινωνικές αντιλήψεις, ενδυναμώνοντας την *αποφασιοκρατία* της δικαστικής εξουσίας στο ζήτημα της ερμηνείας των δικαιωμάτων. Η δημοκρατική-συμμετοχική θεώρηση αντιλαμβάνεται τα δικαιώματα ως μέσα ολοκλήρωσης της πολιτικής οργάνωσης και εμπεριέχει τον κίνδυνο μετασχηματισμού τους από ελευθερίες, σε αρμοδιότητες και υποχρεώσεις του πολίτη. Τέλος, η πιο περιεκτική κατά τον Ridola προσέγγιση των δικαιωμάτων, η παροχική, αναδεικνύει τόσο τη θετική διάστασή τους όσο και την έξοδο της προστασίας του προσώπου από τον «οικονομιστικό» φιλελεύθερο ατομικισμό, προς έναν περιεκτικό δημόσιο χώρο, ο οποίος συγκερνά κράτος και κοινωνία. Ακόμη και αυτή ωστόσο, αν κατανοηθεί ως μονοδιάστατα είναι δυνατόν να οδηγήσει στην ταύτιση της ελευθερίας του προσώπου με την αποτελεσματικότητα των δικαιωμάτων του, περιορίζοντας τα τελευταία σε καθήκοντα που το Σύνταγμα αναθέτει στις δημόσιες αρχές.

Τα συμπεράσματα του Ridola υποδηλώνουν και τη συνολική ποιότητα του εγχειρήματος του. Η σύζευξη της ανάλυσης των δικαιωμάτων με την ιστορική πορεία του συνταγματισμού δίνει τη δυνατότητα στο συγγραφέα να αναπαραστήσει τις σύγχρονες συνθήκες αλλά και τα προτάγματα εντός των οποίων διαμορφώνεται κάθε απώτερη, μελλοντική συζήτηση για τα δικαιώματα. Η συζήτηση αυτή, αν και ανοιχτή και εξελισσόμενη προσδιορίζεται ωστόσο από τα παραδοσιακά δόγματα του κλασικού φιλελευθερισμού, τα οποία μετασχηματίζονται υπό το φως των σύγχρονων συνθηκών της παγκοσμιοποίησης και της πολυπολιτισμικότητας. Ο ταξικός χαρακτήρας των δικαιωμάτων, ο οποίος αποτέλεσε κεντρικό θέμα της κριτικής που δέχτηκε ο παραδοσιακός συνταγματισμός, υποχωρεί, παραχωρώντας τη θέση του σε μια ιδέα προστασίας της ελευθερίας του ατόμου σε συνθήκες κοινωνικής διαφοροποίησης και πολυπολιτισμικότητας. Η εναντίωση των δικαιωμάτων στο κράτος, η κλασική αρνητική ελευθερία αντικαθίσταται από μια νέα αντίληψη της

οικουμενικότητας των δικαιωμάτων. Απόγονος των φυσικοδικαιϊκών προσεγγίσεων, η οικουμενικότητα αυτή απορρέει από τη συνύπαρξη και επαφή των δικαιωμάτων σε εθνικό, υπερεθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο. Παράλληλα, η ιδιότητα του πολίτη από αποκλειστικός δεσμός προς ένα έθνος κράτος τρέπεται σε οδηγό μιας πολλαπλότητας εθνικών και μετα-εθνικών ταυτοτήτων. Στο πλαίσιο αυτό, όπως με ενάργεια ο Ridola καταγράφει, τα εθνικά και μετα-εθνικά (πχ. Χάρτα της ΕΕ) συντάγματα δεν μπορούν παρά να μετασχηματιστούν και αυτά. Έτσι, από τη μια «ουδετεροποιούνται» προκειμένου να υποδεχθούν τη διαφορετικότητα των υποκειμένων στα οποία αναφέρονται. Από την άλλη επεκτείνουν το περιεχόμενό τους προκειμένου να θωρακίσουν το άτομο έναντι των νέων διακινδυνεύσεων, των *ρίσκων* που οι σύγχρονες κοινωνικές συνθήκες γεννούν.

Με την έννοια αυτή, κάποιος θα μπορούσε να πει ότι ο κλασικός φιλελεύθερος συνταγματισμός των δικαιωμάτων για τον Ridola δεν έχει χαθεί. Αντίθετα, επιστρέφει μετασχηματισμένος προκειμένου να ανταποκριθεί πάντα στο ίδιο, πρωταρχικό αίτημα που τον γέννησε: *στην προστασία του προσώπου*. Όχι πλέον έναντι του κράτους ή της ιδιωτικής εξουσίας που παραδοσιακά συγκρότησαν την έννοια της ελευθερίας, αλλά έναντι της ομογενοποίησης και του συγκεντρωτισμού, που θέτουν υπό διακινδύνευση στις μεταεθνικές κοινωνίες τη διαφορετικότητα του ατόμου. Το ζητούμενο δεν είναι πλέον παρά ένας *σύγχρονος εγγυητισμός των δικαιωμάτων*, σε αναφορά πάντα με την ιστορική συνέχεια, τις αξίες και τα επιτεύγματα του κλασικού φιλελεύθερου συνταγματισμού των δικαιωμάτων.

Η ανάλυση της εξέλιξης των δικαιωμάτων από την πλευρά των ιστορικών όρων που κατέστησαν δυνατή την ανάδυση και τον μετασχηματισμό τους, επιτρέπει στον Ridola να αναδείξει το κανονιστικό τους περιεχόμενο, ως αξιώσεων αναγνώρισης της ίσης ελευθερίας σε συνθήκες κοινωνικής ανισότητας και να επιμείνει στην ανάγκη ανανοηματοδότησής τους στις κοινωνίες της παγκοσμιοποίησης και της διαφορετικότητας. Δίνοντας έμφαση στο πρόβλημα της αποτελεσματικότητας των δικαιωμάτων, καθώς και στις κοινωνικές προϋποθέσεις της ουσιαστικής εφαρμογής τους, είναι σε θέση να υπερβεί τον «δικαιωματοκεντρισμό» πολλών σύγχρονων φιλελεύθερων θεωρήσεων, που δείχνουν να υπερεκτιμούν τη δυνατότητα των κλασικών ατομικών ελευθεριών να επιδράσουν χειραφετικά στις κοινωνικές σχέσεις, ανεξάρτητα από τη μορφή που λαμβάνει η κατανομή των πόρων και των ευκαιριών. Έτσι για παράδειγμα, ο Ridola θα θεωρούσε καταφανώς

απλουστευτική μια άποψη, όπως αυτή που διατυπώνει ο Ronald Dworkin όταν ισχυρίζεται, ότι «...η νομοθεσία περί ατομικών δικαιωμάτων θα υποβάθμιζε τους αποκλεισμούς και τα κοινωνικά στερεότυπα, διότι με τον καιρό θα ελάττωνε τις προσδοκίες που δημιουργούν, προκαλώντας την εξαφάνιση των κοινωνικά παραγόμενων ανισοτήτων» (Sovereign virtue: The theory and practice of equality, Harvard University Press, Cambridge/Ma 2000, σελ. 345-46). Στην ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση, ο Ridola δια φωτίζει το βαθύτερο κοινωνικό ρίζωμα των δικαιωμάτων, υποστηρίζοντας ότι είναι δυνατό να εξασφαλίσουν την ατομική ελευθερία μόνον όταν συνδέονται με συγκεκριμένα στοιχεία ουσιαστικής δικαιοσύνης και ισότητας, στοιχεία τα οποία και τα ίδια οφείλουν να σταθεροποιούν. Επιπλέον, η ανάλυσή του είναι σε θέση να καταδεικνύει τον χαρακτήρα των δικαιωμάτων ως ανοιχτών επικοινωνιακών σχέσεων, που δημιουργούν τις προϋποθέσεις διατύπωσης νέων διεκδικήσεων, καθιστώντας την πραγμάτωση των αξιακών προταγμάτων του συνταγματισμού ένα ιστορικά ανοιχτό εγχείρημα.

Ωστόσο, η θεώρηση του Ridola παραμένει κάπως αβασάνιστα προσκολλημένη στις αναλύσεις της πλουραλιστικής δημοκρατικής και συνταγματικής θεωρίας που εκπροσωπούν στοχαστές όπως ο Dahl και ο Häberle, με αποτέλεσμα να εμφορείται από μια ίσως υπέρμετρη αισιοδοξία, ως προς τη δυνατότητα των σύγχρονων δικαιοκρατικών συστημάτων να απορροφήσουν ένα πολυφωνικό σύμπαν διαφορετικών αιτημάτων, αξιακών προσανατολισμών και συμφερόντων, οδηγώντας τους πολιτικούς ανταγωνισμούς σε ειρηνευτικές ισορροπίες. Πρόκειται για μια αισιοδοξία, που έχει δεχτεί αρκετά εύλογες κριτικές, ιδιαίτερα σε σχέση με την αδυναμία της να θεματοποιήσει τις τεράστιες ασυμμετρίες στην κατανομή της κοινωνικής εξουσίας και των πόρων πολιτικής επιρροής, όπως εμφανίζονται στις δομές της ύστερης νεωτερικότητας. Όμως αυτή η οπτική θα μπορούσε να αποδειχθεί πιθανόν πιο πρόσφορη για την ανάλυση της κρίσης από την οποία διέρχεται ο σύγχρονος συνταγματισμός, σε συνθήκες όπου οι όροι της κοινωνικής και πολιτικής αναπαραγωγής των δημοκρατικών συστημάτων τίθενται υπό αμφισβήτηση. Μια γενικευμένη κρίση, με χαρακτηριστικά συμπτώματα την απαξίωση των κοινωνικών δικαιωμάτων στη δίνη των διαδικασιών της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, την αυταρχική αναδιάταξη του συστήματος της ποινικής καταστολής υπό το πρίσμα του δόγματος της κρατικής ασφάλειας και την εμφάνιση τεράστιων ρίσκων για την

ιδιωτική σφαίρα και την οικολογική ισορροπία. Φαινόμενα, τα οποία άλλωστε και ο ίδιος ο Ridola παρατηρεί με εξαιρετική ανησυχία..

Περιεκτικό στην ανάλυσή του και σαφές στα επιχειρήματά του, το βιβλίο του Ridola είναι ένα απαραίτητο εργαλείο για οποιονδήποτε ασχολείται με το ζήτημα των δικαιωμάτων και του συνταγματισμού στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία.

Νίκος Γαρυπίδης